

KÁRPÁT-UKRAJNA KÉSŐ BRONZKORI EMLÉKEI*

Írta: E. A. BALAGURI

Közép- és Kelet-Európa között kedvező helyen elterülő Kárpát-Ukrajna természeti-földrajzi feltételei előnyösen hatottak e vidék lakossága termelőerőinek fejlődésére. Már a bronzkorban az alacsonyabb fekvésű területeken kívül a hegyvidékek is lakottak voltak. Erről települések, temetők, valamint a bronzkincsleletek is tanúskodnak. A kutatás kezdetei Lehóczky Tivadar [1] és Mihalik József [2] nevéhez fűződnek.

Különösen Lehóczky Tivadar fejtett ki igen eredményes munkát. Kezdeményezésére olyan régészeti múzeumot létesítettek Munkácson, amely az Osztrák — Magyar Monarchia egyik legjelentősebb gyűjteményével rendelkezett. Lehóczky Tivadar több mint 50 bronzkori kincsleletet, számos bronz és aranytárgyat gyűjtött össze. Ugyancsak ő állította össze a bronzkori lelőhelyek jegyzékét. Mihalik József 1896-ban elsőként látott hozzá Kárpát-Ukrajna vinogradi körzete bronzkori lelőhelyeinek rendszeres ásatásához. Ezen munkálatok dokumentációja sajnos nem került megőrzésre, csupán az ásatások anyaga maradt fenn [3].

A jelen század 20-as és 30-as éveiben Zatlukál Jenő, Zatlukál Elemér, Jankovich József és Lessek Ferdinánd foglalkoztak a bronzkor tanulmányozásával. Munkásságuk elsősorban a leletek megmentését, a megjelent monográfiák pedig a népszerűsítés céljait szolgálták [4].

A második világháború idején jelent meg Szova-Gmitrov Péter: Ungvár őskora című monográfiája, melyben a szerző önálló fejezetet szentel az Ungvárott és környékén feltárt leletek ismertetésének [5]. Az előbbieken említett kutatókhoz hasonlóan ő is leletmentő ásatásokat végzett elsősorban. A kárpát-ukrajnai területen folytatott régészeti kutatások egyik fő hiányosságának tekinthetjük, hogy a háború előtti években nem folytak rendszeres és tervszerű ásatások, a feltárt anyagok dokumentációjának vezetése is meglehetősen pontatlan volt. Emiatt a bronzkor egyes periódusainak és kultúráinak problematikája sem nyert kielégítő mértékben tisztázást. A tervszerű és tudományos jellegű régészeti kutatások Kárpát-Ukrajna területén csak a második világháborút követő években indultak meg. Ebbe bekapcsolódtak a tudományos intézmények is. Ma már az Uzsgorodi Állami Egyetem és Kárpát-Ukrajna Tájmuzeuma rendszeresen szervez régészeti expedíciókat, melyek eredményeként újabb bronzkori leletek kerülnek feltárára és napvilágot látnak a még publikálatlan anyagok is, amelyek a múzeum régészeti gyűjteményében találhatóak. Ilyen munkának tekinthetjük K. V. Bernjakovics monográfiáját, amelyben a Kárpát-Ukrajna területén 1867-től 1956-ig feltárt kincsleletek képezik vizsgálat tárgyát [6]. A szerző a leletek terület és időrendi azonosításán kívül eredetük helyét is meghatározza, rámutatva földberegítésük történelmi okaira.

* Az ungvári (Szovjetunió) tudományegyetem és főiskolánk között fennálló együttműködési megállapodás alapján Közleményeink részére küldött dolgozat.

A másik fontos munka, amely a bronzkorszakkal és a korai vaskorszakkal foglalkozik F. M. Potusnjak monográfiája [7]. Ez a munka forráskutatás jellegű, melyben a bronzkorszak középső és késői szakaszához vonatkoztatható települések, sírok és bronzkészítmények kutatása terén elért eredményeit írja le a szerző.

Az említett műveken kívül az utóbbi években több olyan tanulmány jelent meg, melyek szerzői vagy a bronzkori eszközök újabb leleteinek [8], vagy a mai Kárpát-Ukrajna területén élt bronzkori népek történetének vizsgálatával foglalkoznak [9].

Kárpát-Ukrajna bronzkorának kutatásában az elért eredmények ellenére mind a mai napig megoldatlanok azok a problémák, amelyek e terület korai bronzkorával kapcsolatosak. Jóval ismertebbek a középső- és méginkább a késői bronzkor leletei. Hosszú időn keresztül rendszeresen kutatták a „felsőszőcsi kultúra” anyagához tartozó késői bronzkori leleteket [9a]. Ezekre a leletekre a 30–40-es években elsőként Jankovich Miklós és Zatlukál testvérek figyeltek fel. Meglehetősen gazdag anyagot gyűjtöttek össze és elkészítették a lelőhelyek jegyzékét. A Zatlukál testvérek a Sztanovo és Homc melletti temetőket kutatták. Ezeket a felsőszőcsi típusba sorolták, a leletek Észak-Erdély, Északkelet-Magyarország és Kelet-Szlovákia területén [10] ismertek. A háború utáni években a felsőszőcsi csoport leleteiről először Kalicz Nándor írt összegező munkát [11]. A szerző Bona I. munkássága alapján a felsőszőcsi típusú leleteket Kárpát-Ukrajna sztánfalvai (sztanovoi) típusú leleteivel egy csoportba egyesítette „felsőszőcsi-sztánfalvai” elnevezéssel [12].

A háború utáni években e csoport anyagával foglalkozott F. N. Potusnjak, aki ásásokat végzett Klunovo, Gyakovo, Lohovo, Kljacsanovo, Csopivca falvak és Beregovo (Beregszász) környékén levő telepeken. Sírfeltárásokat Homc, Lohovo, és Csopivca falvakban eszközölt [13]. 1956-tól kezdve rendszeresen kutatják a Medvegyivca falu (Munkácsi terület) melletti későbronzkori és kora vaskori települést [14].

Jelenleg Kárpát-Ukrajna területén mintegy 20 felsőszőcsi-sztánfalvai típusú lelőhely ismert. E csoport lakossága források közelében, valamint mocsarak között települt, ahol a telepmaradványok kis tell-halmokat alkotva őrzik a régi kultúra emlékeit. Ezek nyíltszíni települések voltak, amelyek helyének megválasztása a mocsarak között és a kisebb halmokon a természet által nyújtott védelem felhasználását mutatja. A lakóépületeket illetően a Gyakovo, Gyedovo, Csepó [15] és Medvegyivca [16] környékén végzett ásások alapján két típusról lehet beszélni: földfeletti és félig földbevájt épületekről. 1966-ban Medvegyivca falu mellett végzett feltárások arról tanúskodnak, hogy a földfeletti lakások keretoszlopos konstrukciók voltak mintegy 30–34 m² téglalap alakú területen. A felszínre került faldarabokba ágyazódott vessző- és hasábfá maradványok feltehetően arról tanúskodnak, hogy a falak felépítéséhez a vesszőt és az épületfát úgy használták fel, hogy azt kívülről agyaggal betapasztották. A házakban földbemélyített tűzhely-gödröket is találtak.

Ezen építményeken kívül feltártunk 12–14 m² területű félig földbevájt kunyhókat, melyek formályukat tekintve lekerekített sarkú négyszöghöz hasonlóak. Más településeken a lakóépületek kifejezetten ovális alakúak, belsejükben általában 1–2 m átmérőjű kerek tűzhelygödrök találhatók. A Csopivca falu melletti településen a tűzhelyen kívül gazdasági és szemetesgödrök is voltak [17]. Az egyik kunyhóban, Gyakovo mellett a tűzhellyel egyvonalon egy 20×20 cm-es területen 4 egyenként 23 cm magas agyagkúpot találtak [18] Rendeltetésüket nehéz megállapítani. Lehetséges, hogy asztalként szolgáltak és kő vagy fa asztallapot tartottak. A lakóházakban főleg a tűzhely mellett tálak, korsók, kancsók és köcsögök töredékei voltak. Találtak kő- (balta, örlőkő, nyílhegy), csont- (lyukasztó, tű) és — ritkán — bronzeszközöket. Bronz kincsleletet a Medvegyivca melletti településen folytatott ásások során tártak fel egy félig földbevájt kunyhóban. Az itt talált vastagfalú

agyagedény 27 bronztárgyat tartalmazott. Az edény középső részén erősen öblös, majd hengeralakú felső részén kihajtott, nyakban végződő formája arra a leletre emlékeztetett, amelyet a Csorva falu melletti késő bronzkori lelőhelyen találtak [19]. A leletek között két különleges zablatag, 6 tömör, kerek átmetszetű, nyitott-végű bronzkarperec, különböző függő, csat, öv, és diadém töredékeit találták, amelyek használaton kívüli eszközök voltak. Feltételezésünk szerint ezeket beolvasztás céljából gyűjtötték össze. Arra vonatkozóan nincsenek közvetlen adataink, hogy e településen öntési munkálatok folytak volna, de az imént említett bronz-töredékek és az öntési salakmaradványok erre utalnak. Feltevésünket igazolni látszik, hogy nem messze a „Mogilka” nevű helységtől az Uzsgorodi Állami Egyetem régészeti expedíciója 1966-ban még egy kincsleletet talált, amelyben bronz-ékszerek és lószerszámok tartozékai voltak töredékes állapotban. Előkerültek korongalakú bronz öntőleplenyek is. A lelet 33 tárgyból áll. A kincslelet összetétele és az öntési salakdarabok jelenléte lehetővé teszi annak feltételezését, hogy a mai Medvegyivca falu környékén a bronzkor végén és a vaskor elején olyan lakosság élt, amely bronzműveléssel is foglalkozott.

Az 50-es években F. M. Potusnjak ásátásokat végzett egy későbronzkori telepen Beregovo északnyugati részén az ún. „Homokföld”-ön, ahol egy 7 m mélységű kútat tárt fel tölgyfából kivájt fagyűrűkkel. A kút alján 5 kétfülű edényt találtak, mellettük a felsőszőcsi leletekkel azonos gazdagon díszített kancsó volt [20].

1966-ban a kárpát-ukrajnai régészeti expedíció eredményes kutatást végzett ezen a még sértetlen teleprészen, amely két 40—50 m² alapterületű mesterséges domb között kiszáradt patakmederben van. E helyen nagymennyiségű kerámiai anyagot és tapaszdarabokat találtak. Ezek a tetszerű halmok, mint a Gyedovszkoi-telep is, lakóhely céljaul szolgáltak. A kerámiai anyag a felsőszőcsi „kultúra” jellegzetességeit mutatja. E „kultúra” temetőit kutatták Felsőszőcs falu környékén Észak-Erdélyben [21], Sztanovo [22], Homc, Lohovo és Csopivca településeken Kárpát-Ukrajna területén [23]. A temető hol kisebb magaslatokon, (Csopivca, Lohovo), hol sík területen (Sztanovo, Homc) volt.

Kárpát-Ukrajnában az egyetlen teljesen feltárt temető a sztánfalvai (Sztanovo), ahol 20 urna temetkezést találtak átlagosan 40—50 cm mélységben. Itt pontosan megfigyelhető volt a temetkezések rendszere. Az urnák közötti távolság 20-tól 40 cm-ig terjedt. Figyelemre méltó a temetkezési szertartás néhány sajátossága. Az elhunyt hamvait tartalmazó urnák és sírmellékletül szolgáló edények elhelyezése után a gödröt vékony (10 cm) fölréteggel borították be, majd kavicsal kialakították a sír formáját, s ezután a gödröt véglegesen betemették. Az imént elmondottakról tanúskodik sztánfalvai, valamint a Homc környéki ásátás [24].

Az urnasírokon kívül ismereteseek szórthamvas temetkezések is. Ilyet Lohovo falu mellett „Skorobabka” helységben találtak. A tetem elhamvasztása után maradványait összegyűjtötték, majd kis gödörbe helyezték [25]. Hasonló temetkezéseket tárt fel Roska Márton Észak-Erdélyben [26]. Elképzelhető, hogy ez a szokás már a felsőszőcsi „kultúra” késői szakaszához tartozik. A felsőszőcs-sztánfalvai „kultúra” jellegzetessége a halotthamvasztás és a hamvak urnákban vagy gödrökben történő elhelyezése (szórthamvas temetkezés). A sírok mellékletanyaga meglehetősen szegényes volt. Két vagy három, néha gazdagon díszített kancsóból, tálból, hengeralakú orsókarikából és gyöngysorokból állott. Ezekben a sírokból fém alig fordult elő. Ilyen leleteket — gombosfejű, nyakrészen megvastagodó díszűt, egy simamarkolatú késtöredéket — a csomonyivói temetkezési helyen tártak fel Kárpát-Ukrajnában [27].

Kárpát-Ukrajna területén (Medvegyivca, Gyakovo, Beregovo, Sztanovo, Homc

stb.) a felsőszőcsi-sztánfalvai leletek anyag kultúrája egynemű: főleg kerámia, kő, csont és bronzkészítményekből áll. A kézikerámiát korsók, fazekak, bikonikus vázak, cseréptálak és csészeminiatúrák képviselik. A meglehetősen gyenge minőségű fazekak vastagfalú, öblös edények. Egyes leleteknél a külső oldal fésűszerű rovátkolása a tőszegi középbronzkori réteges és az ottományi jellegű kerámiára emlékeztet [28]. Medvegyevóból és Csopról származó öblös formájú fazekak nyakán síbelt bordadísz és ujjbenyomásokkal tagolt bordadísz van. Egyes edényeknél díszek helyett két-három kis bütyök található. Az edénynek ez a változata a korahallstatti kor leleteire jellemző [29].

A felsőszőcsi leletek között az étkezés céljait szolgálta a merítőedény. Ezek kettős csonkakúpos testű, hengeres, nyakban kissé kihajló peremű edények, perem fölül emelkedő füllel. Ezt a típust relif díszítésekkel ékesítették. A díszítések spirálvonalú fűzerekből álltak, háromszög alakú függőleges és rézsut bevágásokkal. Egyes edényeknél a törzsen kisebb domborulatok találhatók, melyeket spirálvonalak vagy koncentrikus körök vesznek körül. A bevésott vonalakat néha fehér inkrun-táció tölti ki.

A leletek között előfordultak az egyeki kultúrára emlékeztető merítőedények, alul profilált fenékkal és magas hengeres nyakkal. A felsőszőcsi—sztánfalvai kerámiából kiemelkedő jelentőségűek azok az edények, amelyek profilált fenékkal, kettős csonkakúpos törzssel, koszorúban végződő magas hengeres nyakkal készültek. Az edényeken esetenként kis fülecskék találhatók, felszínük enyhén fényezett és díszített. Ritkább esetekben körte alakú edényeket is készítettek, melyek törzse széles kettős csonkakúpos, nyakuk hengerformájú hajlított vagy metszett szélű. Az edény nyaka alatt vagy a törzs kiszélesedésénél kisebb bimbószerű dudorok találhatók. Ezek az edények alig fényezettek (fekete vagy sötétszürke színűek), ornamentikájuk függőleges rovátkás. Hasonló edényeket ismerünk a pilinyi kultúra bárcai csoportjában [30]. A házi-kerámia külön csoportját alkotják a következő típusú tálak: 1. kúpalakúak, kihajló peremmel (néha a tál széle alatt fül található); 2. formájukat tekintve az előző típussal azonosak, de behúzott pereműek; 3. kettős csonkakúpos oldalúak, koszorúban végződő széllal. Ezen kerámiák felszíne szürke és fekete fényezésű.

A kerámiái anyaghoz soroljuk még a fedőket (korong- és gombaalakúakat), kettős csonkakúpos orsókat, gyöngysorokat és szövőszék-nehezekeket vízszintes nyílással.

A felsőszőcs—sztánfalvai „kultúra” kerámiáját elemezve figyelmet kell fordítani ezek ornamentikai kompozíciójára is. A díszítések terén a következő variánsokat találjuk: 1. mélyen rovátkolt, többsoros spirálvonalak, amelyek tekeredő kígyóra emlékeztetnek; 2. hullám- és párhuzamos vonalak, melyeket háromszögek egészítenek ki; 3. kúpalakú bütykök koncentrikus körökkel, kannelurával és spirálvonalakkal összekapcsolva; 4. rovátkolások és fenyőágszerű díszítések, melyeket sablonokkal készítettek. A felsőszőcs-sztánfalvai kerámia ornamentikájának fejlődése, majd megszűnéséig tartó fokozatos hanyatlása tekintetében érdekes megállapítást tett Kalicz Nándor. Véleménye szerint a gazdag ornamentika egyidejűleg jellemzője e „kultúra” korai szakaszának és folytatása a wittenbergi és részben az ottományi „kultúra” tradícióinak. A késői fázisban ez a gazdag ornamentika fokozatosan eltűnik [31]. Véleményem szerint Kalicz Nándor feltételezése éppen a medvegyevoi ásatások anyagából kiindulva meggyőzőnek tűnik. Az itt talált kerámiái anyag ornamentikája már kevésbé díszes, az egyszerűség az uralkodó. Az utóbbi csoportba tartozik a kora-hallstatti jellegű leletcsoport is. Mindez a település lakói anyagi kultúrájának fokozatos, evolúciós változására utal. A kerámia

készítményeken kívül a felsőszőcs—sztánfalvai csoport embere kőből jól csiszolt baltákat, gabonaörlőket, töröket és kovakő nyílhegyeket, csontárákat és lyukasztókat készített. A bronzöntés is fejlettnak volt mondható, bár a kutatások jelenlegi eredményei még nem teszik lehetővé a bronztípusok teljes jegyzékének összeállítását. Kiindulópontként azok a bronztárgyak szolgálnak, amelyek a telepekről és temetőkből származnak. Ha ezekhez hozzászámítjuk azokat a kincsleleteket, amelyek a felsőszőcs—sztánfalvai csoport területén ismertek, akkor a Felső-Tisza medence bronzanyagának szinte teljes lajstromát megkapjuk [32].

Ily módon a következő típusokat tarthatjuk nyilván: munkaeszközök, fegyverek és ékszerek.

A munkaeszközök között sarlók, kalapácsok, vésők, vájószekercék, árák találhatók. A sarlóknak több típusa ismert: 1. gombosvégű sarló; 2. kaszasarló; 3. alsó részén kiszögellő kézisarló.

Az első típushoz azok a sarlók tartoznak, amelyeknek éle kissé görbített és hegye ékalakú. Ilyenek a borzsavói és alsómonostori leletek között találhatóak [33]. Hasonló sarlók ismertek a „Középső-Dnyeszter vidéki kultúra” leletei között [34]. Az előbbieken leírt sarlók meglehetősen nagy számban ismertek a középbronzkor végétől a kora-hallstatti korig. A termelőeszközök sorába tartoznak a tokos balták, amelyeket 57 kincsleletből ismerünk és 29 esetben önálló leletegyüttest alkotnak. A leleteket a következő típusok szerint lehet osztályozni: 1. füles-tokos-balták felívelő peremmel; 2. füllel és egyenletesen levágott széllal ellátott tokos-balták; 3. vastagított szélű és díszítésekkel ellátott tokos-balták.

Ezek széles körben ismertek a Kárpát-medencében az ie. második évezred utolsó harmadától az első évezred elejéig. Külön csoportot alkotnak az ún. szárnyasbalták, amelyek Zméjevka, Málájá-Dobrony, Csopivko, Csornij-Potok és más lelőhelyekről származnak. Ezek a balták bár a középső bronzkor leletei között az ismertebbek, de egészen a vaskor elejéig előfordulnak [35].

A Felső-Tisza vidék bronzművességének fontos készítményei a különböző lószerszámtartozékok. Egészen eredetinek kell tekinteni a zablaoldaltag két típusát. Az első típus kissé hajlított, egyik végétől gyűrűformájú fejet és ovális nyílást találunk a szíj számára, majd a szerszám hegyben végződő lapos tőralakú résszel folytatódik. Az oldaltag másik típusa konstrukcióját tekintve az elsőhöz hasonló azzal a különbséggel, hogy alsó része evezőformájú, a lúd talpára emlékeztető kivágással. Ezek igen ritka típusok. A medvegyevoi kincsből származó, az első típushoz tartozó lelet analógiáját nem ismerjük. Ugyancsak e kincsleletből származó másik típus jóval elterjedtebb. Ilyen értelemben szeretném megemlíteni a Kárpát-Ukrajna területén levő Velikaja Bogany lelőhelyen kívül [36] az erdélyi Popesti és Rusz Unoár ásatásokat [37] M. Rusu véleménye szerint hasonló zablaoldaltagot használtak Erdélyben a bronzkor utolsó szakaszától a kora-hallstatti korszak második szakaszának kezdetéig (BD—HA₂).

A lószerszámokhoz tartoznak a lapos, derékszögű, középen kissé szűkített gyűrű alakú fejlel ellátott csüngők, ovális alakú alátétek és gombok. Mindezek széles körben ismertek Közép-Európa késő bronzkori és kora vaskori leletei között.

A bronzfegyverek tárához számos lelet tartozik éspedig kardok, harci csákánybalták, buzogányok, lándzsahegyek és török. Kárpát-Ukrajna területén leggyakrabban a csákánybalták fordultak elő, amelyeknek a következő két típusa a legismertebb: 1. azok, amelyeknek masszív foka félhold alakban fokozatosan szélesedő élű. Ez a típus főleg a közép bronzkori leletek között fordul elő, de a kora-hallstatti időszakig megtalálható; 2. nyakban henger formájú fokkal ellátottak és keskeny, hosszú, fokozatosan kiszélesedő élűek. E típusnak különféle változata

ismert. Maga az alaptípus a közép bronzkori koszideri kohászati centrum terméke, de tömegesen elterjedt a késő bronzkor folyamán Észak-Erdélyben és a Felső-Tisza medencében.

Kárpát-Ukrajna területén a bronzkészítmények leggazdagabb csoportját az ékszerek alkotják. E csoportban uralkodó helyet foglalnak el a zárt és nyitott karkötők, melyek többnyire gazdagon díszítettek. Az ékszerekhez tartoznak a spirálban végződő kartekercsek, korong alakú karvédők, hengerformájú spirálok stb. Ezek eredete a koszideri időszakra tehető. Az ékszerek között jelentős szerepet töltöttek be a dísztűk, melyek között K. Bernjakovics mintegy 12 típust különböztet meg [38]. Különös figyelmet érdemelnek azok a tűk, melyeknek közepe kiszélesedő vagy kidudorodott. Ezek a nyirkárász—gyulaházai halomból [39] a csomoni halottégetőhelyről [40], valamint az obávi lelőhelyről származnak [41]. Az ilyen tűk jól ismertek Erdélyben, a Prut vidékén Romániában és Dnyeszter középső folyásánál a Noa-kultúra leletei között. Ez a kultúra ie. 13—12. évszázadra tehető [42]. Kárpát-Ukrajna régészeti lelőhelyén a kész, avagy a már használaton kívül került tárgyak mellett előfordulnak félkész áruk, korong, vagy ovál formájú bronzöntőleplenyek [43].

A bronzkészítményeken kívül elterjedtek az arany ékszerek, amelyek vagy mint bronzleletek részei, vagy mint külön leletek fordultak elő. Kárpát-Ukrajna területén 31 aranytárgyat gyűjtöttek össze (karkötőket, függőket, nyakláncokat, gyűrűket), melyeket K. Bernjakovics ie. 2. évezred végétől az 1. évezred elejéig keltez [44]. A bronzanyag elemzése során meg kell vizsgálni a leletek származási helyét és elterjedési területét. Ezt feltétlenül meg kell tennünk, mivel többségük nem helyi termék. A felsőszőcs—sztanovoi kultúra hordozóihoz ezek csere útján kerültek, vagy pedig olyan minták alapján készültek, amelyek Erdélyből és a Duna—Tisza-medence bronzkészítő centrumaiból kerültek ki (spirál-formájú karpántok, erdélyi típusú tokosbalták, fokosok, kardok stb.). Használati idejük a bronzkor középső szakaszának végétől a kora vaskorig terjed.

Egyes bronztárgyak a felsőszőcs—sztanovoi „kultúra” termékei. Mindenekelőtt azokat a tárgyakat sorolhatjuk ide, amelyek időrendileg pontosan meghatározhatók és olyan tárgyakkal kerültek feltárássra, amelyek meghatározzák az említett „kultúra” sajátos arculatát. Iyenek például a sugaras kiszögellésű, vagy közepén kiszélesedő díszűk, régebbi erdélyi típusú tokos-balták, nyeles török, fokosok, evező- és törformájú zablalodaltagok, medvegyevoi eredetű övek és diadémok stb.

A felsőszőcs—sztanovoi „kultúra” kezdeti szakaszának meghatározásához segítséget nyújtanak Kárpát-Ukrajna területén a Csop és Gyakovo melletti ásatások során felszínre került leletek [45], valamint Magyarország északkeleti részén Retkesberenc—Parajdomb területén folytatott kutatások [46], ahol az ottományi kultúra nyomain kívül előfordulnak a felsőszőcs—sztanovoi típusú leletek is. Kalicz Nándor kiemeli az egyeki kultúra és a felsőszőcs—sztanovoi csoport egyidejűségét. E következtetést azon leletek feltárása tette lehetővé, amelyek Igrici—Matata egyeki kultúrájába tartozó urnatemetőből kerültek napvilágra. Itt a feltárt leletek között felsőszőcsi edények is voltak arról a szoros kapcsolatról tanúskodva, amely a két kultúra hordozói között fennáll [47].

A felsőszőcs—sztanovoi „kultúra” fejlődésének befejező szakaszáról a medvegyivci település leletanyaga, valamint Alsóberek [48] és Klinsnanovó [49] melletti sírfeltárások nyújtanak képet. Itt, a felsőszőcsi „kultúra” mellett, azzal együtt már kora-hallstatti kerámiát is találunk. Figyelmet érdemelnek a Berkesz—Demecser [50] csoport leletei, amelyek a késő-felsőszőcsi és más idegen elemeket is tartalmaznak, de még egészében nem jellemzők a koravaskorra [51]. Ebből kiindulva T. Kemencei

arra a következtetésre jut, hogy Berkesz—Demecser-típus leletei a késő bronzkor 2—3 fázisának végéről valók, amikor az egyeki kultúra népei északra kezdtek nyomulni. Ez egyben a felsőszőcs—sztanovoi kultúra létének végét jelezte [52]. Kemencei T. támogatja Bána K. véleményét olyan értelemben, hogy a berkesz—demecseri leletek keletkezésében már a keleti etnikai elemek és kapcsolatok is szerepet játszottak. Erre utalnak az erdélyi típusú tokos-balták, dudoros díszűk, szögformájú tűk, kaszasarlók, fokosok, keleti típusú török stb. [53].

Nem vitás, hogy a keleti eredetű eszközök létezése a berkesz—demecseri csoportba sorolt kincsleletekben a terület lakóinak széles körű kapcsolatait bizonyítja. Véleményünk szerint ezért ebből etniaki értelmű következtetést levonni helytelen lenne, mivel a keleti eredetű bronzkészítmények széles körben elterjedt árucikkei voltak a késő bronzkornak [54]. Ami a keletről nyugatra az Alföld északi része, a Nyírség felé történő behatolást illeti, amelyet pásztor törzseknek tulajdonítanak, meg kell jegyezni, hogy a Komarovo és Noa [55] kultúrát képviselő helyi lakosság elleni támadások tekintetében nehéz lenne bármit is konkrétan állítani a jelenleg rendelkezésünkre álló anyag birtokában [56]. Így nem egészen érthető, hogy milyen pásztor tőzsekről van szó, kikre gondolnak Bona J. és Kemencei T. A rendelkezésünkre álló adatok szerint sem a komarovoi törzsek [57], sem a Noa kultúra hordozói nem voltak nomád állattenyésztők, hanem letelepedett földművelő-állattenyésztők [58]. Az Elő-Kárpátokból nyugatfelé történő behatolásokról nincsenek megbízható adataink. Ellenkezőleg arról van tudomásunk, hogy a Kárpátok mögül a thrák hallstatti kor korai szakaszában képzelhető el, hogy a Felső-Tisza medencéből új lakosság nyomult az Elő-Kárpátokba, amely a Noa kultúrát követő magalai átmeneti réteg lelettípusait hagyta hátra [59].

Az elmondottakból kiindulva úgy véljük, hogy a berkesz—demecseri csoport a felsőszőcsi kultúra befejező fázisa volt.

Mozsalics A. [60], valamint Kerlicz N. [61] véleményéhez csatlakozva úgy véljük, hogy a felsőszőcs—sztanovoi „kultúra” leletei egyidejűleg a Noa, Egyek, Piliny és részben a hajdúbagosi csoport leleteivel, amelyeket később a koravaskori kultúra váltott fel. Ehhez a véleményhez csatlakozik A. I. Tevecsoskin, aki úgy véli, hogy a felsőszőcs—sztanovoi kultúra feltétlenül a későbronzkorra tehető [62].

Befejezésül röviden szólni kívánunk a felsőszőcsi leletek eredetéről, hordozóik történelmi sorsáról. A Zatlukál testvérek úgy vélték, hogy Kárpát-Ukrajna sztanovoi és homci temetkezőhelyeinek kerámia-anyaga rokonvonásokat mutat a Meggyázó kör leleteivel [63]. D. Popescu [64] és I. Paulik [65] a felsőszőcsi anyagot az ottományival kapcsolják össze. Szerintünk Kalicz N. véleménye a legmeggyőzőbb, aki közvetlen genetikai kapcsolataira mutatott rá a felsőszőcs—sztanovoi és ottományi kultúra, valamint a Wittemberg kultúra [66]. A felsőszőcs—sztanovoi kultúra lakosai wittembergiek tradícióit folytatták mind a temetkezések (halottégetés), mind a kerámia-készítés (tálak, kétfülű kancsók, urnák) terén, gazdag díszítést alkalmazva. Ezek a törzsek a Felső-Tisza medencében különösebb változásokat nem szenvedtek el a nyugati eredetű halomsíros kultúra lakosainak keletre törő támadásakor, ezért a késő bronzkorban is meg tudták őrizni elődeik életmódjának néhány tradicionális vonását. Történelmi sorsuk nem egészen tisztázott. A kutatók többsége úgy véli, hogy a felsőszőcsi kultúra hordozói jelentős helyet foglaltak el a Kárpát-medence „thrák hallstatti kultúrájának” létrejöttében és fejlődésében. Ami ezen törzsek etnikai hovatartozását illeti, nyilvánvaló, hogy bölcsőjük a Kárpát-medence déli része volt, ahol egy thrák etnikai közösség alakult ki.

Ennyiben kívántuk összegezni Kárpát-Ukrajna későbronzkori telepei, temetői és a kincsleletek kutatása terén elért legfőbb eredményeket.

- [1] LENÓCZKY TIVADAR, Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. Munkács, 1882 t. I., 1912. t. II.
- [2] MIHALIK JÓZSEF, Őskori emlékek Ugocsa vármegyében. Arch. Ért. B., 1891.
- [3] Закарпатський краєведческий музей — ЗКМ. Фонды А — 227.
- [4] J. ZATLUKÁL és E. ZATLUKÁL, Adatok Podkarpatszka Rusz praehisztóriájához. Munkács, 1937. Ф. Лесек: Правик подкарпатской Руси. Ужгород, 1932 И. Янкович: Подкарпатска Русь в преистории, Мукачево 1931.
- [5] P. SZOVA, Ungvár őskora, 1943.
- [6] K. BERNJAKOVICS, A Kisvárdai vár története. Kisvárd, 1961.
- [7] Ф. ПОТУШНЯК: Археологични знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. Ужгород, 1958.
- [8] С. И. ПЕСНЯК, А. Д. ШАБАЛИН: Олешникрвські клады бронзовых изделий. Советская археология (СА) № 2, 1964, С. И. Песняк: Бронзовый скарб з села Колодне, Закарпатської області. Археология, Т. XX. к. 1966.
- [9] Н. Н. КУЧИНКО. Археологические памятники бронзового века Закарпатья. Тезисы докладов к XII Всесоюзной археологической студенческой конференции, Ужгород, 1966.
- [9a] A magyar szakirodalom a felsőszőcsi jellegű leletekre vonatkozóan a „csoport” meghatározást használja. V. ö. KALICZ N: Arch. Ért. 1960, 3—13. (Szerk).
- [10] Przewok Wschodného Slovenska. Kosice 1966. str. 113.
- [11] KALICZ NÁNDOR, A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete. Archeológiai értesítő, 1960. 1.
- [12] Там же, стр. 3.
- [13] Ф. ПОТУШНЯК, ук. соч.
- [14] Э. А. БАЛАГУРИ: Бронзовый клад с поселения конца эпохи бронзы и раннего железа возле с. Медведицы Мукачевского района, Закарпатской области УССР. Сдана в печать журнал. Acta universitatis de Attila József nominatae. Acta antiqua et archeologica.
- [15] Ф. ПОТУШНЯК, ук. соч. стр. 28 и дальше.
- [16] Э. А. БАЛАГУРИ: Результаты раскопок поселения конца эпохи бронзы и раннего железа возле с. Медведицы (1964—1966 гг.) печатается в сборнике
- [17] Ф. ПОТУШНЯК: ук. соч. стр. 52 и дальше.
- [18] Там же, стр. 18.
- [19] TROGMAYER, O., Beiträge zur Spätbronzezeit des Südlichen Teils der Ungarische Tiefe bene. Acta Arch. Hung. 15. (1963).
- [20] Ф. М. ПОТУШНЯК: ук. соч. стр. 86—89.
- [21] ROSKA M., A kímetszett diszú agyagművesség Erdélyben. Debrecen, 1940, 21—22. o.
- [22] ZATLUKÁL J. és ZATLUKÁL E. i. m. 66—73.
- [23] Ф. ПОТУШНЯК: ук. соч.
- [24] ZATLUKÁL J. és ZATLUKÁL E. i. m. 68.
- [25] Ф. ПОТУШНЯК указ. прация, стр. 75—76.
- [26] ROSKA M., Erdély régészeti repertoriuma. Kolozsvár, 1942, 90—91. o.
- [27] З. К. М. фонды А-220.
- [28] D. POPESCU, Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgen. Act. Arch. Hung. 7, 1956, 302.
- [29] Г. И. СМЕРНОВА: Гальштатские городища в Закарпатье. 1966, стр. 403 рис. 6, 1, 2, 4, 7, 8. К. В. Бернякович. Исследования поселений эпохи раннего железа в Ужгороде. НЗТ. XIII.
- [30] KEMENCZEI T., A pillinyi kultúra tagolása. АЕ. No. 1., 1956, 1, 13, 16, 17.
- [31] KALICZ N. i. m.
- [32] K. BERNJAKOVICS i. m. 349—363.
- [33] K. BERNJAKOVICS i. m. 329.
- [34] Е. А. БАЛАГУРИ: Поширення бронзових виробів Трансильвансько-закарпатських і Причорноморських центрів металургії в пам'ятках пізньобронзової доби Середнього Подністров'я Тези доповідей УЖДУ. Сер. Іст. Ужгород, 1966, стр. 107.
- [35] K. BERNJAKOVICS, i. m. 332.
- [36] Uo. 336. o. VI. táblázat.
- [37] Мирча Русу: „Докимерийские” детали конской сбруи из Трансильвании. Dacia IV., 1960, 176.
- [38] K. BERNJAKOVICS, i. m. 342—343.
- [39] A. MOZSOLICS, Der Tumulus von Nyirkasz—Gyulaháza. Act. Arch. Hung. No. 9. 1958, 123
- [40] ЗКМ. Фонды А-220/I.
- [41] K. BERNJAKOVICS, i. m. XIV. táblázat, 6.

- [42] А. И. Тереножкин, Основы хронологии предскифского периода. СА № 1. 1965, стр. 68—69.
- [43] K. BERNJAKOVICS i. m. 345.
- [44] Uo. 345.
- [45] ЗКМ. Фонды А-217, А-218.
- [46] KALICZ, N. i. m. 12.
- [47] Uo. 12.
- [48] Uo.
- [49] Ф. Потушняк: ук. соч. стр. 77—78.
- [50] KALICZ, N. i. m. 4—12.
- [51] KEMENCZEI T., Adatok Észak-Magyarország későbronzkori történetéhez. Arch. Ért. 90. (1963), 182—185.
- [52] Uo. 183—184.
- [53] Uo. 186—184.
- [54] Е. А. Балагури: Поширенная бронзовых виробів. . .
- [55] KEMENCZEI T. i. m. 184.
- [56] KOVÁCS I., A halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön. АЕ. 2., 1966. 189—199.
- [57] І. К. Свешников: Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля. Львів, 1958, стр. 25.
- [58] А. И. Мелюкова: Культуры предскифского периода в Лесостепной Молдавии. Материалы и исследования по археологии СССР, № 96, стр. 33. Е. А. Балагури. История племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье. (Культура Ноа). Автореф. кандидатской диссертации. Киев, 1964. спр, 12.
- [59] Г. И. Смирнова, Раннеголиградский комплекс Магали. Инст. Арх. 1965.
- [60] MOZSOLICS, A. i. m. 123.
- [61] KALICZ, N. i. m. 12.
- [62] А. И. Тереножкин: Основы хронологи Предскифского периода. Советская археология № 1. 1965, стр. 68—69.
- [63] ZATLUKÁL J. és ZATLUKÁL E. i m. 73.
- [64] D. POPESCU i. m. 136—137.
- [65] PRAVEK. . . 113.
- [66] KALICZ, N. i. m. 12—13.

ПАМЯТНИКИ ПОЗДНЕГО БРОНЗОВОГО ВЕКА В ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЕ

Е. А. Балагури

Автор занимается археологическими исследованиями позднего бронзового века и раннего железного века Закарпатской Украины, в рамках исследований археологической экспедиции Ужгородского Государственного Университета.

Исследования довоенных лет связанные в первую очередь с именами Тивадара Лехоцки, Йожефа Михалика, Йожефа Янковича Фердинанда Лешшека и братьев Затлукал, служившими главным образом спасению находок. Планомерные и научные исследования начались в годы после второй мировой войны.

Автор, обозревая важнейшие монографии по бронзовому веку, в основном занимается анализом находок в Фелшсёч-Станово. Итоговую статью о находках группы Фелшсёч впервые написал Нандор Калиц. Материалом этой же группы занимался Ф. Н. Потушняк, который вёл археологические исследования в Клуново, Дьяково, Лохово, Клячаново, Чопивце и в окрестностях г. Берегова. В последние годы идут раскопки главным образом в окрестностях с. Медведицы и Станово.

В дальнейшем автор показывает результаты исследований связанных с средним и поздним бронзовым веком в Закарпатской Украине поселений раннего железного века, находками мест захоронений и бронзовых драгоценностей и их раскрытиями. Среди бронзовых предметов мы находим орудия труда, оружия и драгоценности. Среди личных изделий керамики некоторые находки напоминают едьекскую культуру. О заключительном этапе развития „культуры“ Фелшсёч—Станово дают представление те раскопки могил, в ходе которых среди находок Медведицы нашли уже и ранне-халштаттскую керамику.

В заключении автор занимается генетическими связями народов этой эпохи.

DENKMÄLER DES SPÄTEN BRONZEZEITALTERS IN DER KARPATEN-UKRAINE

von E. A. Balaguri

Die Arbeit befaßt sich mit der archäologischen Erforschung der Fundstätten des späten Bronzealters und der frühen Eisenzeit in der Karpaten-Ukraine, mit besonderer Rücksicht auf die Forschungsarbeit der archäologischen Expedition der Staatlichen Universität Uschgorod.

Die Forschungen der Vorkriegsjahre, die vor allem mit den Namen von Theodor Lehoczy, Josef Mihalik, Josef Jankovich, Ferdinand Lessek und der Gebrüder Zatlukal verknüpft sind, dienten überwiegend der Bergung der Funde. Planmäßige und wissenschaftliche Forschungen wurden erst in den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg eingeleitet.

Nach Besprechung der wichtigsten Monographien über das Bronzealter behandelt der Verfasser hauptsächlich die Untersuchung der Fund von Felsőszőcs-Sztánfalva (Stanovo). Über die Funde der Felsőszőcs-Gruppe schrieb zuerst Nándor Kalicz eine zusammenfassende Arbeit. Das Material derselben Gruppe behandelte dann F. N. Potusnjak, der in der Gegend von Klunovo, Djakovo, Lohovo, Kljatschanovo, Tschopivca und Beregovo (Beregszász) archäologische Forschungen durchführte. In den letzten Jahren sind Forschungsarbeiten hauptsächlich in der Gegend von Medvedjivci und Stanovo im Gange.

Im weiteren bespricht der Verfasser die Forschungsergebnisse, die sich auf karpaten-ukrainische Siedlungen, Grabstätten und Bronzefunde aus dem späten Bronzealter und der frühen Eisenzeit sowie deren Freilegung beziehen. Unter den Bronzegegenständen sind Arbeitsgeräte, Waffen und Schmuckgegenstände zu finden. Unter den keramischen Erzeugnissen erinnern einige Funde an die Egyeker kultur. Von dem Schlußabschnitt der Entwicklung dieser „Felsőszőcs-Stanovoer Kultur“ geben die Grabfreilegungen ein Bild, in denen unter dem Fundmaterial der Siedlung von Medvedjivci auch bereits früh-hallstätter Keramik gefunden wurde.

Zum Schlusse behandelt der Verfasser die genetischen Beziehungen zwischen den Völkern dieses Zeitalters.